

ŞAİRİN ORUÇLA İMTİHANI

Ozan Yılmaz

*Oruç ayından uzundur ey hilâl-ebrû saçın
Ben kara günlünün ol bayramın oruç eyledi
(Necâti Bey)*

■ On bir ayın sultanı Ramazan ayı, her yıl “Hoş geldin yâ şehr-i Ramazan!” hitabıyla uhrevi duygular eşliğinde karşılanır. Ancak oruç ayının gelişiyle birlikte insanların bazı alışkanlıklarından vazgeçecek olması, birtakım endişeleri de beraberinde getirir. Öyle ya, on bir ay boyunca kendince bir düzen gözeten bedenler Ramazan sultanının bir aylık saltanatında koyacağı hükümlere boyun eğmek durumundadır. İmsakten iftara, iftardan imsake disiplinli bir döngüye giren oruçlu ağızlar, açlık ve sabır arasında gidip gelen duygular eşliğinde manevi bir iklimin tadına varır ancak tabii ki her nimetin bir de külfeti vardır.

Oruçlu günler yaklaştıkça yeme içme düzeninden muhtemelen değişecek uyku saatlerine kadar çeşitli meseleler zihinleri meşgul etmeye başlar. Artık ehlikeyfin dilediği gibi keyif süremeyeceği açıktır. Çay, kahve ve tütün tiryakilerinin yemeden çok içmeye olan hassasiyeti, çalışma bozukluklarını tetikleyecek derecede tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bu durum divan şairlerini de derin bir düşünceye sevk etmiş, mübarek ayın gelişiyle birlikte verilecek tavizler üzerinden imalı beyitler yazılmıştır. Ramazan ve oruç etrafında gelişen ramazaniye ve ramazanname gibi türler, mağfiret ayının teşrifini sevinç dolu ifadelerle karşılıyor olsa da bu kutlu ayın düzenine ayak uydurmak rint şairler için öyle çok da kolay değildir. Nitekim şairler, hemen her fırsatta olduğu gibi bu konuda da kelime oyunları yapıp dinî hükümlerin emrettiği usul dairesinden çıkmaksızın ince serzenişlerde bulunur. Şair bir yandan manevi düşünceler içinde tutacağı oruçların

sevincini yaşar, diğer yandan da kendisini bekleyen oruçlu günlerin hesabını yapar. Divan şairinin oruçla nasıl bir imtihana girdiğini görme fırsatı sağlayan bu mısralar, aynı dertten muzdarip okuyucunun âdeta tercümanıdır.

Şimdiki gibi nokta atışı ölçümlerin yapılamadığı eski zamanlarda Ramazan ayının başlangıcı ve bitişi yeni ayın (hilal) doğmasıyla belirlenirdi. Herkesin büyük bir dikkatle takip ettiği hilal gökyüzünde görünür görünmez artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını duyurur, otuz günün sonunda da bu defa “bayramınız kutlu olsun” edasıyla gülümseyen bir başka çehreye bürünürdü. Ay başına (gurreye) dek fırsatı ganimet bilen şairler ise hilal çıkınca yemeden içmeden kesilip yeni ayın gereklerini çaresizce yerine getirirdi. Bir diğer deyişle Ramazan ayının gelişi en çok rindane bir hayat gözetken divan şairlerini etkilerdi.

Şimdilerde “Nerede o eski Ramazanlar!” diye hasretli göndermelerin yapıldığı eski Ramazanlar, şairler tarafından sadece methiye düzülerek karşılanmaz. Oruca nasıl sabredeceğini kara kara düşünen şairler, Ramazan ayının başından sonuna birçok hayal kurar. Bu hayaller, aşk ikliminde doludizgin aşklar yaşadığı bilinen divan şairlerinin sosyal hayata bakış açısını görmek açısından da esaslı örneklerdir. İlk düşünülen, henüz gelmese de otuz günlük oruç ayının nasıl geçeceğidir. Şairleri buhrana sürükleyen bu husus, hâliyle şiire de yansır. Ramazan’ın teşrifini bekleyen Sarıca Kemâl’in (ö. 1489’dan sonra),

*Mest olup âhir-i Şa’bânda yatam şöyle harâb
Ana dek kim şeb-i îd-i Ramazân olsa gerek*

diyerek Şaban ayının sonundan Ramazan ayını Ramazan bayramına bağlayan geceye dek mest olarak uyuma isteği bu endişenin yansıdığı beyitlerden sadece biridir. Ramazan hilalinin görünmesiyle bu endişelere yenileri eklenecektir.

Hilali beklerken

Ramazan ayının gelişini haber veren hilalin şekli ve ince görünümü şairler tarafından farklı hayallere konu edilir. Bu şairlerden biri olan Enderunlu Fâzıl’a (ö. 1810) göre yeni ayın gülümseyen bir dudağı andıran görünüşü, Ramazan ayının başlayışını fırsat bilen kalles feleğin rintlere sinsice gülmesi anlamına gelir:

*Nev hilâl-i savm ile baktım felek kallâşına
Âlemin gülmekte tiryâkîsine ayyâşına*

Enderunlu Fâzıl’ın oruç ayıyla ilgili muzip bakış açısını gösteren başka örnekler de vardır. Yine bir başka beytinde yeni ayın ortaya çıkmasıyla “Mâh-ı Sıyâm (Oruç Ayı)” adlı ay parçası bir güzelin doğduğunu hayal edip o dilberin otuz yaşına gelmesini bekler, bu dileği gerçekleşirse zevkten bayram edeceğini eklemeyi de ihmal etmez. Çünkü otuz günlük oruç ayının sonu herkes gibi rintlerin de bayramı olacaktır:

*Doğdu bir mehpâre kim Mâh-ı Sıyâm ismindedir
Zevkten bayram ederdim girse otuz yaşına*

Ramazan hilalinin görüneceği haberi gelir ancak bunun zamanı bazen tam bir muammaya dönüşür. Bulutlu gecelerde hilalin belli olmaması nedeniyle o gecenin Şaban ayının otuzuncu gecesi mi yoksa Ramazan'ın ilk gecesi mi olduğu hususunda tartışmalar başlar. Ramazan hilalinin meraklı gözlerle beklendiği bu günlere “yevm-i şek (şüphe günü)” adı verilir. Hatta bu konu üzerine yorumlar yapmak için bir araya gelmeye de “yevm-i şek sohbeti” denir. Divan şairleri “yevm-i şek” üzerinden beyitler kaleme alma fırsatını da kaçırmaz. Mesela Bosnalı Sâbit (ö. 1712), Ramazan ayını aniden gece baskını yapan bir şahneye (Osmanlı'da asayiş görevlisi) benzettği beytinde, şüpheyle hilali gözlerken “yevm-i şek” sohbeti için sıra sıkmayı da ihmal etmeyen rintlerin ansızın Ramazan şahnesi tarafından sıkboğaz edildiğini anlatır. Beyitte geçen “sıkboğaz etmek” ifadesi otuz gün boyunca boğazın sahur ve iftar dışında kapalı olmasına da ince bir göndermedir:

*Yevm-i şek sohbetine şîre sıkarken yârân
Sıkboğaz etti basıp şahne-i şehr-i Ramazân*

Aynı hayali “Boğaz cengi (Boğaz savaşı)” mefhumu üzerinden kuran Edirneli Kâmî Efendi (ö. 1724), yine “şüpheli gün” tartışması yapan rintlere “boğaz” için savaşa tutuşmuş iki donanmaya benzetir. Tam bu sırada bir yardım sancağını andıran Ramazan hilalinin görünmesiyle “boğaz savaşı” biter. Beyitte geçen “boğaz” kelimesi, Sâbit'in beytinde olduğu gibi oruçla birlikte boğazların kapanacak olmasını ima eder:

*Yevm-i şek diyü boğaz cengin ederken yârân
Zâhir oldu alem-i nusret-i şehr-i Ramazân*

Hilalin görünmesi haberi kısa sürede herkese ulaşır. Seyyid Nigârî (ö. 1886), Ramazan hilalinin görüleceği haberini alan rintlere başına âdeti taş düştüğünü söyler. Sıkı bir düzenin başlama işareti olan yeni ay, ehlikeyfin keyfini az da olsa kaçırr:

*Başına düştü o gün rindlerin daşı hemân
Dediler kim görünür bu gece ay-ı Ramazân*

Hilalin görünmesiyle birlikte imsak ile iftar arasında sıkı bir döngü başlar. Bazıları için düzenli yemek yeme alışkanlığıyla birlikte fazla kilolardan kurtulmanın tam zamanıdır. Ancak böyle bir sorunu olmayanlar için durum farklıdır. Yiyip içemeyince süzülüp büzülen şairlerden Rezmî (ö. 1719), iyice zayıflayan bedenini Ramazan hilaline benzetir. Orucun başlangıcı olan “imsâk” kelimesinin “eli sıkılık” manasından da yararlanan şair, bayram hevesiyle hilal gibi incelen bedenine bakarak şöyle hayıflanır:

*Ramazân ayının imsâki bizi etti zaîf
Heves-i îd ile cism oldu hilâl gibi nahîf*

Rezmî ile aynı düşünceyi paylaşan bir diğer şair Gelibolulu Sun'î'dir (ö. 1533). Şair aşağıdaki beytinde oruçla (savm) neredeyse bir hayale döndüğünü belirtip bayram ayına dek hilal gibi incecik kalacağından dert yanar:

*Savm Sun'î beni hayâl eyler
Bayram ayına dek hilâl eyler*

Mesîhî (ö. 1512) ise bir zamanlar dolunay biçiminde görünen hilalin bu kadar incelişip zayıflamasının sebebini oruç tutmasıyla ilişkilendirerek tecâhül-i ârifâne (bilmezden gelme) sanatını öne çıkarır:

*Tutmadıysa ol dahi hep halk ile her gün oruç
İncelüp böyle ne için oldu pes lâgar hilâl*

Ramazan geldi hoş geldi

Hilalin arziendam etmesiyle oruç ayı gelmiştir gelmesine ama şairlerin şikâyeti bir türlü bitmez. Zâtî (ö. 1546), aniden bastıran oruç demleriyle keyfi kaçan şairler arasındadır. Şairlerin âdeti olduğu üzere sakiye seslenip Ramazan ayının gelişyle ayağının alındığını/yerden kesildiğini anlatır. Bilindiği gibi “ayağ” kelimesinin Türkçedeki bir manası da “kadeh/bardak”tır. Şair “yine aldı ayağım” ibaresinde “ayağını almak” kalıbını iki anlamıyla birden kullanıp güzel bir kinaye yapar. Buna göre artık dilediği gibi yiyip içemeyecek olan şair, eskisi gibi hareket edemeyeceğinin de farkındadır. Bayrama dek sağ kalıp kalmayacağının belli olmadığını söyleyerek kendince nazlanır:

*Sâkî Ramazân geldi yine aldı ayağım
Ma'lûm değil bayrama dek sağ olacağım*

Ramazan ayının gelişi rintler için tövbe vaktidir. Oruç ayı boyunca eski alışkanlıklarından vazgeçmek üzere niyetlenen rintler, bu ayın gereklerini yerine getirmek üzere hazırdır. Ancak Nedîm (ö. 1730), onların bu tövbesine güvenmez. Zira Ramazan ayının sonu bayramdır ve ilk fırsatta tövbe bozmaya niyetli rintlerin tövbesi ancak o zamana kadar geçerli olacaktır:

*İ'timâd eyler idim tevbesine rindânın
Ramazânın meh-i id olmasa encâmında*

Nedîm'i rahatsız eden hususlardan biri de sevdiğiyle doyuya vakit geçiremeyecek oluşudur. Zira eğlence hayatına ara verilecek olan bu kutlu ayda, bambaşka bir yaşam tarzı ortaya çıkar. Yolda görülen güzellerin sayısı azalır, eğlence meclisleri kesintiye uğrar, sazlı sözlü sohbetler mumla aranır. Bunları büyük bir eksiklik olarak gören Nedîm, esasında Ramazan'dan hiç şikâyetçi değildir ancak ay gibi sevgiliyi göremeyecek olmanın üzüntüsünü taşır:

*Ramazândan kim ederdi gile vakt olsa eğer
Azacık sohbeta ol mâh ile ahşâmında*

Yine de Ramazan orucunu hakkıyla tutmaya çalışan Nedîm, ara sıra karşılaştığı muğbeceyi görünce eski eğlenceli günleri hatırlar ve orucun getirdiği kısıtlamaların üstüne bir de onun görünüyor olmasına pek içerleyerek şöyle der:

*Bir taraftan dahi ey muğbece sen de görünüp
Bize derd olma mübârek Ramazân ayında*

19. yüzyıl şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1829), 1822’de Sultan II. Mahmut’un emriyle gönderildiği Keşan sürgününde Keşan halkının dostluğunu kazanıp onların sevgi ve iltifatını görür. Bu ilginin bir sonucu olarak 1823 Ramazan’ında İstanbul’u aratmayacak iftar sofralarına kavuşur. Çorbadan pilava, tatlıdan meyveye türlü yiyeceklerin eksik olmadığı sofralar karşısında “*Ne eksik ise etti Mevlâ tamâm/Sitanbul’dan a’lâ pişirdi taâm*” diyerek memnuniyetini gösterir. Ancak boğazına düşkünlüğüyle bilinen şairin bu davetlerde gördüğü önemli bir eksik vardır: Çörek. Keşan halkını çörek pişirme yönünden yetersiz bulan şair, aşağıdaki rubaisinde sofraların yağlı çöreklerle süslenmesini beklediğini, bu çörekler olmadan Ramazan’ı “yutma”nın kendisi için zor olacağını belirtir. Hatta İstanbul’a hasret kaldığı sürgün günlerinde bir de yağlı çörek bulamazsa eni sonu Ramazan orucunu yiyeceğini latife yollu itiraf eder:

*Yârân-ı Keşân’a soralım şimdiden
Yağlıca çörek yoksa yutulmaz Ramazân
Elbette birinden birini ekl ederim
Bu rûze-i hicr ile tutulmaz Ramazân*

Bir diğer divan şairi Behiştî’nin (ö. 1571) derdi ise kendisinden daha çok, sevdiğinin aç kalacak olmasıdır. Nazlı sevgilisi uğrunda her türlü cefayı göze alan şair, onun otuz gün boyunca aç kalmasına bir hayli içerleyip Ramazan ayından nasıl intikam alacağını kara kara düşünmeye başlar:

*Aç tuttu nâzenînimi kaç gün Behiştîyâ
Bilmem nice alam Ramazân’dan ben intikâm*

Bayram ola

Ramazan ayının “Elveda yâ şehir-i Ramazan” nidalarıyla yolcu edilmesinin ardından sıra bayrama gelir. Kemâl Ümmî’nin (ö. 1475), her cefanın bir safayla son bulacağını oruç-bayram benzetmesiyle anlattığı,

*Cefâ çek ki safâyâ erişesin
Ne oruç var ki sonu bayram olmaz*

beytinde vurguladığı üzere sıkı bir oruç ayının sonrası bayramdır. Bayram zamanı demek, insanların birbirini ziyaret edişi anlamına gelir. Bayramda el öpen çocukları, birbirine sarılıp öpüşen insanları gören Nâbî (ö. 1712), Ramazan ayının etkisinden hâlâ çıkmamış olacak ki bu barışmayı oruç açlığının (cû’-ı Ramazân) bitişine bağlar:

*Birbiriyle öpüşür îd olucak halk-ı cihân
Gâlibâ bozmuş aralarını cû'-ı Ramazân*

16. yüzyıl şairlerinden Gedâyî ise bayram sabahı oruç aşıyla bir bayram daha yapmak niyetindedir. Ramazan boyunca belirli zamanlarda yediği yiyecekleri Ramazan'dan sonra da doya doya yemek isteyen şair, Tanrı'dan bayrama kadar yaşamayı diler:

*Tanrı cânım almasın tâ kim oruç aşî ile
Etmeyince bir dahi bayramı bayram ertesi*

Mısraların anlattığına bakılırsa on bir ayın sultanı, divan şairleri tarafından karışık duygularla karşılanmıştır. Her şeye rağmen bu kutlu ayı doyasıya yaşamak isteyen rint şairler, bayram sevincinin yaşanacağı otuz gün sonrasına kadar gerekli sabrı zor da olsa gösterir. Günümüzde dahi başta tiryakiler olmak üzere çeşitli insan tiplerinin “Ne yapacağız!” diyerek nazlandığı düşünülürse şairlerin bu tür söylemleri çok eski bir geleneğin temsilidir. Yoksa Zâtî'nin (ö. 1546),

*Gönderdi Hudâ çün bize mihmân Ramazân'ı
Hoş tutmağa niyyet edelim biz dahi anı*

buyurduğu üzere on bir aylık yoldan gelen Tanrı misafiri oruç ayını, geldiği günden gideceği güne kadar hoş “tutma” niyeti bakidir.